

УДК 323.15(477)

ЕТНІЧНІСТЬ В ПРОЦЕСАХ КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ БАГАТОНАЦІОНАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ

Кдирова І.О.

Київський національний університет культури і мистецтв

У процесі формування багатонаціонального українського суспільства визначальним фактором є усвідомлення людьми своєї етнічної спільності, національних цінностей, мови, території та культури. Автор статті висвітлює поняття етнічної приналежності як основного фактору самоорганізації національних товариств України. Визначає напрямки суспільної діяльності громадських організацій етнічних спільнот. Процес етнокультурного ренесансу на сучасному етапі в країні набув певних ознак. Відчуття причетності етнічних спільнот до розбудови державності та культури сприяє становленню власної національної гідності та патріотизму.

Ключові слова: етнос, етнічна приналежність, етнічна культура, мистецтво етносів, громадські організації національних меншин, національна єдність.

Постановка проблеми. На території України за результатами досліджень проживають представники 134 національностей і етносів. Тому сучасне українське суспільство визначається як полікультурне. Поліетнічний характер українського суспільства яскраво проявляється в системі міжнаціональних відносин між етнічними українцями та представниками інших національностей, які існують і розвиваються, спираючись на законодавчу підтримку з боку держави.

Багатокультурність ґрунтується на офіційному юридичному визнанні рівних прав культур всіх етнічних груп, які проживають на території України. Формування українського суспільства на сучасному етапі супроводжується процесом національної самоідентифікації, етнічним відродженням, підвищенням інтересу до етнічної історії та культури. Історія людства доводить, що гармонійне існування багатонаціональних держав можливе лише у суспільстві, що має високу культуру, а високий рівень культури досягається у тому числі і за рахунок збереження системи національних традицій та мистецтва не лише українців як титульного етносу, а й традицій представників інших національностей, що населяють Україну.

Процес відродження національних культур є дуже важливим тому, що через взаємне пізнання співіснуючих національних культур формуються толерантні міжетнічні стосунки, що є надійним фундаментом національної єдності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні проблеми нинішнього етапу розвитку багатонаціонального українського суспільства розглядаються у ґрунтовних працях провідних науковців В. Андрущенка, О. Ануфрієва, В. Антоненка, В. Бебика, М. Головатого, В. Горбатенка, В. Євтуха, В. Кременя, І. Кураса, О. Майбороди, В. Ребкала, О. Сагана, В. Трощинського, М. Шульги.

Українська етнополітична і суміжна проблематика збагатилася захищеними докторськими дисертаціями О. Антонока, В. Вівчарика, В. Ігнатова, І. Онищенко, Т. Рудницької, В. Скуратівського, Л. Шкляра, Л. Лойко та інших.

Активно ведуться етноісторичні та етнодемографічні дослідження, представлені у монографічних виданнях, що побачили світ останнім часом.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сучасному етапі розвитку міжнаціональних відносин постають проблеми діалогу влади і громадських організацій національних товариств. Повноваження по вирішенню питань життєдіяльності і функціонування в українському суспільстві покладено у сферу компетенції Міністерства культури України. Не зважаючи на посилену участь влади сприяти у культурно-мистецькій і просвітницькій роботі громадських товариств етносів України, механізм фінансової підтримки та моніторингу проблематики в регіонах зазнає певних складнощів. Важливим чинником гальмування етнонаціональних процесів є соціально-політична і економічна ситуація в країні. Збройний конфлікт в зоні АТО забирає на себе значні державні фінансові ресурси. Але загострення етнічних конфліктів у східних регіонах країни теж потребують уваги з боку владних інституцій. Представники етнічних спільнот найчастіше самостійно вирішують соціально-гуманітарні питання, але активно прагнуть співпраці з органами влади.

Мета статті. Головною метою дослідження є аналіз етнічної приналежності як основного фактору самоорганізації національних товариств України, висвітлення процесу національно-культурного відродження етнічних меншин в умовах розбудови української державності. Предметом дослідження є процес самоорганізації національно-культурних товариств культурна, мистецька, просвітницька, соціальна діяльність організацій національних меншин, що виникли і функціонують в Україні з 1991 по 2015 роки. Об'єктом дослідження виступають національні меншини України і їх національно-культурні об'єднання.

Дослідження процесу національно-культурного відродження етнічних спільнот на сучасному етапі допоможе відповідним органам влади проводити виважену етнополітику, спрямовану на формування толерантного клімату в державі та на запобігання міжнаціональній ворожнечі, що стала бідою для багатьох країн сучасного світу.

Для досягнення поставленої мети дослідження необхідно виконати наступні завдання:

- визначити поняття «етнічна культура» та «національна самоідентифікація»
- відобразити процес самоорганізації етнічних спільнот в умовах становлення української

державності на основі діяльності національних меншин:

- з'ясувати основні напрями діяльності організацій національних товариств
- визначити роль мистецтва як консолідуючого чинника етнічної культури.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Етнічні процеси в Україні зумовлені комплексом чинників: кількістю етносів та їхнім територіальним розміщенням, історичними умовами формування, ступенем спорідненості, соціальною структурою. Культурна та соціально-політична самоорганізація етнічних груп України великою мірою залежить від вирішення проблеми своєї ідентифікації – формування у них почуття причетності до Української держави. Етнічна та національна самоідентифікація забезпечується через мову, звичаї, обряди, спільну історичну долю, національний дух, матеріально обумовлені ділові зв'язки, національну свідомість. Останній з чинників має чи не найважливіше значення, тому що є надбанням і результатом історичного розвитку [5].

Проблема національної свідомості набуває нині особливої актуальності. Прагнення людства до самоусвідомлення власного суспільного буття, осмислення своєї історії як цілісного процесу щоразу спрямовує пізнавальну увагу до джерела національної культури.

Творцем культури, її суб'єктом є сама людина, яка бере участь у культурно-історичному процесі, звичайно, за умови, що така участь не обмежується споживацьким ставленням до цінностей культури, а передбачає їх творче переосмислення, відтворення в пам'яті і збагачення власним світосприйняттям. Існували і продовжують існувати окремі суспільства, які істотно відрізняються одне від одного своїм соціально-економічним устроєм, політичним ладом, культурою і духовністю. Такі суспільства отримали визначення етносів.

Слово «етнос» виникло в Стародавній Греції, де ним спочатку визначали поняття «рід», «зграя», «група». Пізніше, в історичній літературі V-IV ст. до н. е., воно набуває іншого значення – «плем'я», «народ». Слово «етнос» розуміли в різних наукових школах і в різні часи неоднаково. Спочатку його вживали для визначення: а) ранньої стадії в історії людства (Л. Г. Морган); б) історико-культурних провінцій (А. Бастіон); в) просто культурних одиниць (Ж. В. Ляпуж) тощо. Першу характеристику етнічної термінології, в т. ч. терміна «етнос» наближену до сучасного розуміння, дав французький антрополог Ж. Денікер наприкінці XIX – на поч. XX ст. Він, зокрема, вважав, що під етнічною групою слід розуміти народи, племена, нації. В українській науці слово «етнос» майже до XX ст. взагалі не вживалося, його предметна область фіксувалася терміном «народ» [12].

У 20-х рр. XX ст. російський етнограф С. М. Широкогоров дає наукове визначення терміна «етнос», у якому вперше враховує об'єктивні й суб'єктивні чинники етногенезу. Етнос він визначає як групу людей, що розмовляють однією мовою, усвідомлюють своє спільне походження, мають певний комплекс звичаїв, особливостей способу життя і відмінності щодо інших етнічних груп. Німецький соціолог М. Вебер у 1920 р. під

етнічними групами пропонував розуміти ті групи людей, які поділяють суб'єктивну віру в спільне походження внаслідок подібності фізичного типу та звичаїв або внаслідок однакових спогадів про колонізацію та міграції. Перелік основних визначальників етносу сформулював також у 1969 р. російський вчений В. Козлов («Про поняття етнічної спільності»): це етнічна самосвідомість і самоназва, мова, територія, особливості психічного складу, культура, побут, певна форма соціально-територіальної організації або ж прагнення до створення такої організації.

Виникнення етносів пояснюється різними чинниками: теологічними; соціально-економічними; історичними; шляхом утворення самобутніх культур.

Найчастіше поняття «етнос» вживається у двох значеннях: для визначення національних та культурних спільностей або позначення будь-яких етнічних спільнот, включаючи нації.

Отже, певне визначення поняття «етнос» формулюється таким чином:

Етнос – це усталена спільність людей, що історично склалася на певній території і позначена спільністю мови, культури, побуту, психічного складу, єдністю етнічної самосвідомості, зафіксованою у самоназві, а також усвідомленням єдності родового походження і водночас несхожістю на інші етноси. Це органічна соціальна система з чітко виявленою структурою, в основі якої лежить система міжпоколінної етнокультурної інформації, освяченої традиціями. Етнос слід вважати живим організмом, і, як будь-який організм, він народжується, розвивається і вмирає або ж трансформується [4].

Етноси, будучи певними традиційними культурно-побутовими спільнотами, є носіями величезного комплексу етнічних особливостей та специфічної культурної інформації. Саме вони складають основу етнічної культури – ядро споріднених і специфічних рис, що виконують етноідентифікуючу роль, дають можливість себе протиставити іншим: «ми не такі, ми – інші». У культурі кожного етносу виділяються такі явища, які властиві лише йому, чи навіть окремим його частинам (етнографічним групам чи етнографічним районам). Такі риси її культури називають етнічними.

Людина, яка несе з минулого в майбутнє властивості свого народу, властивості етнічності, є результатом культурного розвитку етносів і людства. Цим засвідчується культурно-побутова і психологічна єдність кожного з етносів, стиль їхнього життя. Саме в етнічній культурі спостерігається нерозривна лінія збереження і передачі етнічної спадщини з покоління в покоління.

Стрижнем етнічної культури, як і будь-якої культури, є етнічні цінності – сукупність культурних традицій етносу, які виділяються самим етносом як найбільш специфічні, які маркують його історичну і культурну своєрідність рис. Основою для формування системи етнічних цінностей є історичний соціальний досвід колективної життєдіяльності та культурні надбання членів етносів – етнофорів. До етнічних цінностей найчастіше відносять традиційні форми господарської діяльності: сім'ї, ведення справ, довкілля, ставлення до природного світу, перекази, віру-

вання, твори народної художньої культури тощо. При цьому найбільш функціональними і соціальними прийнятими є форми задоволення інтересів і потреб людей, які сприяють підвищенню рівня їхньої інтегрованості, акумулюються в системі ціннісних орієнтацій даного співтовариства [5].

Визначальна роль культури у фіксації приналежності людини до того чи іншого етносу у більшості дослідників не викликає сумніву. Предметом дискусії є лише універсальність об'єктивних ознак етнічності, що звичайно використовуються: мова, звичаї, традиції, специфічні особливості побуту, форми поведінки тощо. Більшість з них, у тому числі і мова, далеко не у всіх випадках є чіткими ознаками етнічної приналежності, оскільки можуть бути загальними для цілого ряду етногруп. Проте наявність декількох і навіть однієї найбільш значущої спільної для певного етнотипу прикмети дозволяє людям орієнтуватися в соціальному просторі, здійснювати самоідентифікацію за ознакою «етнічна приналежність». І це є основною причиною консолідації представників етносу в національно-культурні об'єднання.

Громадські організації етнічних меншин стали сьогодні помітним явищем у палітрі українського громадянського суспільства. Їх поява і розвиток цілком виправдані поліетнічним складом нашої держави.

Глибоке дослідження теми громадських організацій національних меншин в Україні провела науковець Лойко Л. І. Новітня історія цих організацій починається з кінця 1980-х років, але передісторія сягає, щонайменше, середини XIX ст. Форми етнічної самоорганізації та засоби державної етнополітики за цей час були найрізноманітнішими, і, на жаль, не завжди прихильними до представників різних національностей (у тому числі, власне, і до українців, які самі значну частину своєї історії були етнічною меншиною) [14].

Введення етнополітичних організацій до правового поля молодого незалежного держави відбулось досить швидко, навіть дещо випередило реальні процеси їх становлення. Проте вже наприкінці першого десятиліття незалежності законодавча база, а також методи державного етнополітичного менеджменту почали відставати від суспільної практики, яка інтенсивно збагачувалась новими формами громадських організацій і новими напрямками їх діяльності. Почали стрімко розвиватись інтеграційні процеси у міжетнічному середовищі. Окремі прояви політизації етнополітичних процесів загострили питання про сумісність етнічної самоорганізації з національним громадянським суспільством. Адже все більше число етнічних спільнот України визначались у сфері громадсько-політичних відносин. Безумовно, характер цього самовизначення є досить різним.

Національні товариства нерідко виступають у формі асоціацій, культурних центрів, земляцтв, громад, клубів та ін. Завдання національні громадські об'єднання вбачають, насамперед, у захисті прав своїх членів. Щоб виконати таке завдання, статутами передбачено економічну діяльність, встановлення зовнішньоекономічних зв'язків. Існують національні об'єднання, які ставлять за мету брати участь у діяльності місцевих органів влади, виступати із законодав-

чою ініціативою, Національні організації мають структуру, яка включає представницькі, виконавчі й контрольно-ревізійні органи.

За принциповою значущістю, пріоритет серед програмних завдань віддається вирішенню етнокультурних проблем, наступними йдуть економічні, політико-ідеологічні, пропагандистські, інформаційно-освітні та інші. Фінансування діяльності організацій національних меншин, згідно з чинним законодавством, здійснюється за рахунок власних коштів – членських внесків. Але розміри членських внесків майже в усіх організаціях мають скоріше символічне значення.

У процесі діяльності вказані організації отримують систематичну і досить відчутну державну допомогу. Зокрема, здійснюється державна підтримка друкованих видань та телерадіоорганізацій, що висвітлюють діяльність національно-культурних товариств, аматорських творчих колективів, які зберігають, розвивають та пропагують культуру, традиції, звичаї й обряди національних меншин. Державою створена і фінансується система підготовки педагогічних кадрів для загальноосвітніх навчальних закладів, у яких викладання предметів здійснюється мовами національних меншин України. Такі навчальні заклади також забезпечуються відповідними підручниками, посібниками, методичною літературою.

Фінансування з державного бюджету розвитку національних меншин здійснюється через надання коштів для реалізації конкретних заходів, спрямованих на збереження етнічної самобутності, національної культури і національної мови також через громадські організації. І в цьому відношенні зараз існує нагальна потреба в зміні, а точніше – у створенні системи фінансування. Потрібні науково обґрунтовані загальнодержавні програми збереження й розвитку етнокультурної самобутності її представників. А сам механізм фінансування має будуватися на прозорих конкурсних принципах.

Суттєву фінансову допомогу національно-культурних товариств отримують також від своїх етнічних батьківщин, міжнародних фондів та окремих меценатів.

Культурна специфіка етносів – це не лише сукупність традиційно-побутових особливостей матеріальної і духовної культури, що склались у минулому, а й культурні досягнення народу, його внесок у національну та сучасну світову культуру [11].

Культурно-побутова специфіка і культурне обличчя є дуже важливими критеріями за якими розмежовують етноси. Нині люди визначають свою належність до того чи іншого етносу по тому, що вони є спадкоємцями культурного надбання свого народу, є продовжувачами його традицій у господарському, суспільному, культурному житті і мистецтві. Втрата етносом культурно-побутової специфіки є свідченням того, що він сходиться з історичної арени як самостійна етнічна спільнота, бо в культурному відношенні починає поглинатися сусідами, асимілюватися ними. Чимало етносів не вимерло біологічно, а зійшли з історичної арени, бо в культурно-побутовому відношенні злилися з сусідніми етносами [10].

Унікальність та неповторність етнічної культури кожного народу обумовлюється специфіч-

ним тільки для неї поєднанням різноманітних елементів і форм. Тобто, етнічна культура – складний комплекс процесів та зв'язків, які забезпечують існування етносу в просторі й часі, його розвиток і стабільність як окремого організму. Вона чітко структурована, і кожний її елемент відповідає за окрему ділянку інформації в системі етносу.

Основою буття етносу є інформація та способи її передачі. Інформація, що визначає існування етносу, передається різними шляхами. Відображення буття етносу, його прагнення і вірування відбивається в художніх творах, витворах мистецтва і архітектури. Ця творча спадщина надає можливість прийдешнім поколінням доторкнутися до історичного минулого свого народу і доповнити цю скарбницю новими зразками своєї епохи.

Еволюція і трансформація етнічної культури яскраво розкривається у явищах мистецтва, і, навпаки, мистецтво багато в чому є цементуючою базою культури етносу в цілому. У творах етнічного мистецтва розкриті характери, почуття, погляди людей і через них – суть громадського життя тієї або іншої історичної епохи та етнічної групи.

Цінність і показовість етнічного для мистецтва полягає в тому, що воно становить органічну цілісність засвоєних монолітів, які прийшли шліфування часом, усе більше набираючи виразності у своїй неповторності. Етнос функціонує як сталий організм з розвиненою системою засобів саморегуляції та чітко сформованими засобами власного життєзабезпечення [4]. Етнічна культура розвивається разом зі своїм носієм і функціонує у збалансованому режимі, де за відтворюючі, інтегруючі та адаптуючі її функції відповідають регулятивні механізми, які включають систему етнічних стереотипів, ментальність та діахронні зв'язки в суспільстві.

Узагальнюючи явище етнічної культури, можна констатувати, що вона – створене та накопичене народом матеріальне та духовне багатство, яке слугує подальшому розвитку, примноженню продуктивних і творчих можливостей суспільства та особистості. Через те, що існує багато понять культури, то природно, що існує багато підходів до її визначення. Поняття «культура» вживається для характеристики певних

історичних епох (антична культура), конкретних суспільств, народностей, націй (культура майя), а також специфічних сфер діяльності (художня культура, культура побуту і праці) або духовного життя людей [10].

Система цінностей утворюється з потоку традицій, джерел якого є колективний історичний досвід, котрий поділяють лише члени даної групи. Попри всі суспільно-історичні катаклізми етнос тримається сукупно завжди через те, що функціонують не лише якісь інституціональні структури, наприклад культурно-освітні товариства, а й певні традиції (наприклад, виховання дітей), що передаються через механізми умовного рефлексу, сигнальної спадковості. Ці традиції члени етносів засвоюють в процесі етнізації, під час становлення та розвитку особистісних структурах якостей, що відображають особливості культури етносу, елемент виховання, зріз формування типу життєдіяльно особи, становлення її емоційних, когнітивних, вольових процес засвоєння типових виробничих навичок, прийомів, стилю спілкування, поведінки, специфічного сприйняття світу [19].

Підсумовуючи, робимо **висновок**, що етнічність є головним чинником самоорганізації національно-культурних товариств України. Складний комплекс різнопланових явищ, які об'єднуються в систему інформативних зв'язків, діахронної передачі інформації, спрямований на збереження національних цінностей і багатовікової історії народів-етносів у світі. Процеси, що відбуваються в етнічній культурі на різних етапах існування етносу, знаходять відображення в творах художньої творчості та мистецтві, являючись безцінним скарбом і ключом для розуміння етнічної історії [20].

Формуючи сучасне українське суспільство в першу чергу треба знайти шляхи поєднання в національному масштабі таких соціально-політичних і культурних складових, як досягнення національної єдності; збереження багатонаціональної культури та мистецтва народу України; участь представників етнічних товариств в соціальних, політичних та культурних процесах в державі; включення України у світовий простір високо розвинутих країн.

Список літератури:

1. Андрущенко В. П. Духовний світ і культура сучасної української людини // Вісник Київ, ун-ту.; Сер.: Філософія. Політологія. Соціологія. Психологія. – 1994. – С. 3-11.
2. Андрущенко В., Губернський Л., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість. – К.: Знання України, 2002. – 578 с.
3. Ануфрієв О. М. Етнокультура в системі національної культури // Українознавство. – 2002. – № 1-2. – С. 241-242.
4. Арбеніна Віра Леонідівна. Етносоціологія: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В. Л. Арбеніна; М-во освіти і науки України, Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2009. – 358 с.
5. Білик Б. І. Етнокультурологія: Навчальний посібник. – К.: ДАКККіМ, 2005. – 160 с.
6. Бокань В. Культурологія: Навч. посібник. – К., 2000.
7. Гнатенко П. И., Павленко В. Н. Идентичность: Философский и психологический анализ. – К.: Арт – Пресс, 1999.
8. Євтух В. Б., Трошинський В. П., Аза Л. О. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті: Навч. посібник. – К., 2003.
9. Етнографія України: Навч. посібник / За ред. С. А. Макарчика. – Львів, 1994.
10. Енциклопедія етнокультурознавства. Частина перша: Особа, нація, культура. Книга перша. – К., 2000; Частина перша. Книга друга. – К., 2001; Частина перша. Книга третя. – К., 2001; Частина друга: Культура і мистецтво в етнонаціональному вимірі. – К., 2001.
11. Культура і побут населення України: Навч. посібник. Вид. 2-е доп. і перероблене. – К., 1993.

12. Крупник Л. О. Історія України: формування етносів, нації, державності: Навч. посібник / Л. О. Крупник – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 216 с.
13. Львовичкіна А. М. Етнопсихологія: Навч. посібник. – К., 2002.
14. Лойко Л. І. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність: Монографія. – К.: ПЦ «Фоліант», 2005. – 634 с.
15. Могильний А. П. Культура і особистість. – К.: Вища шк., 2002.
16. Нельга О. В. Теорія етносу: Курс лекцій. – К., 1997.
17. Соколовський С. В. Парадигми етнологічного знання II Етнологічне обзорење. – 1994. – № 2. – С. 3-17.
18. Сорокін П. Человек, цивилизация, общество. – М.: Политиздат, 1992.
19. Шульга Н. А. Этническая самоидентификация личности. – К.: Ін-т соціології НАН України, 1996.
20. Kdyrova I. O. Ethnicity as a factor of cultural organization of multinational Ukrainian society// Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: наук. журнал. – К.: Міленіум, 2014. – № 2. – 326 с. – С. 195-199.

Кдырова И.О.

Киевский национальный университет культуры и искусств

РОЛЬ ФАКТОРА ЭТНИЧНОСТИ В ПРОЦЕССАХ КУЛЬТУРНОГО РАЗВИТИЯ МНОГОНАЦИОНАЛЬНОГО УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация

В процессе формирования многонационального украинского общества определяющим фактором является осознание людьми своей этнической общности, национальных ценностей, языка, территории и культуры. Автор статьи освещает понятие этнической принадлежности как основного фактора самоорганизации национальных обществ Украины. Определяет направления общественной деятельности общественных организаций этнических сообществ. Процесс этнокультурного ренессанса на современном этапе в стране вступил в определенных признаков. Ощущение причастности этнических сообществ к развитию государственности и культуры способствует становлению собственного национального достоинства и патриотизма.

Ключевые слова: этнос, этническая принадлежность, этническая культура, искусство этносов, общественные организации национальных меньшинств, национальное единство.

Kdyrova I.O.

Kyiv National University Culture and Art

ETHNICITY IS IN THE PROCESSES OF CULTURAL DEVELOPMENT OF THE MULTINATIONAL SOCIETY OF UKRAINE

Summary

In the process of the multinational Ukrainian society is a determining factor in people's awareness of their ethnic community, national values, language, territory and culture. The article highlights the concept of ethnicity as the main factor of national self Communities of Ukraine. The author of article determines the direction of social activity of civic organizations of ethnic communities. The process of ethno-cultural renaissance at the present stage in the country has acquired certain signs. The sense of belonging of ethnic communities to the development of statehood and culture contributes to the development of their own national dignity. The feeling of belonging to the ethnic communities of statehood and culture promotes the formation of their own national pride and patriotism.

Keywords: ethnicity, ethnic culture, national identity, ethnic culture, ethnic art, public organizations of national minorities, national unity.